

Sárközújlak, református templom

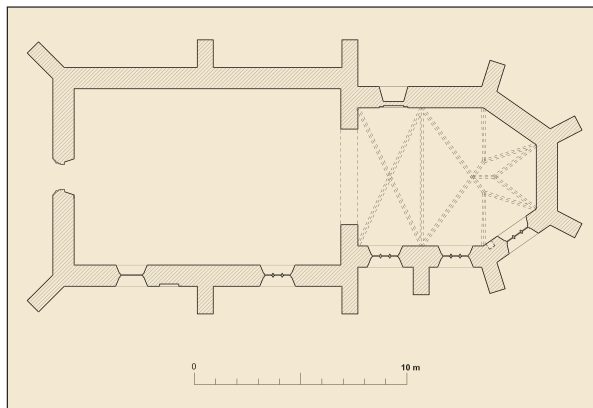
A Szamos és a Túr közötti síkon, Szatmárnémetitől (Satu Mare) északkeletre, a Sárköz (Livada) nevű faluval ma egybeépült település XIV. századi forrásokban tűnik fel. Míután Szatmárban a falutól negyven kilométerre, nyugatra, egy (Szamos)Újlak nevű település is található, a két falura vonatkozó középkori adatokat nem lehet mindig világosan szétválasztani egymástól. Az 1334–1335-ös pápai tizedjegyzékben feltűnő *Vylak*-i pap inkább Szamosújlaknak, és nem a sárközújlaki egyháznak volt a plébánosa. Utóbbi papját az erdélyi püspök egy 1486-os oklevelében említik.¹ A templomot állítólag Meggyesi Móric országnagy felesége, Bátori Zsuzsanna építtette volna a XV. század közepén, akinek még számos környékbeli templommal kapcsolatban felmerült az építető szerepe.²

A nagyobbak közé tartozó, keletelt falusi templom jórészt megőrizte középkori formáját.³ Falai törtkőből, szerkezeti elemei faragott kőből készültek. Téglalap alakú hajójához egy-egy falvastagságnival keskenyebb, a nyolcszög három oldalával záródó szentély csatlakozik keletről. Az épületet azonosan kialakított, vastag, kétosztatú támpillérek veszik körbe. Átlós elhelyezkedésű pillérek állnak a hajó nyugati sarkain, a keleti sarkokon és hosszfalainak közepénél pedig a falra merőlegesek. A szentély sarkait is pillérek támasztják, s déli falának közepén szintén megjelenik egy tám. A támpillérek tete-

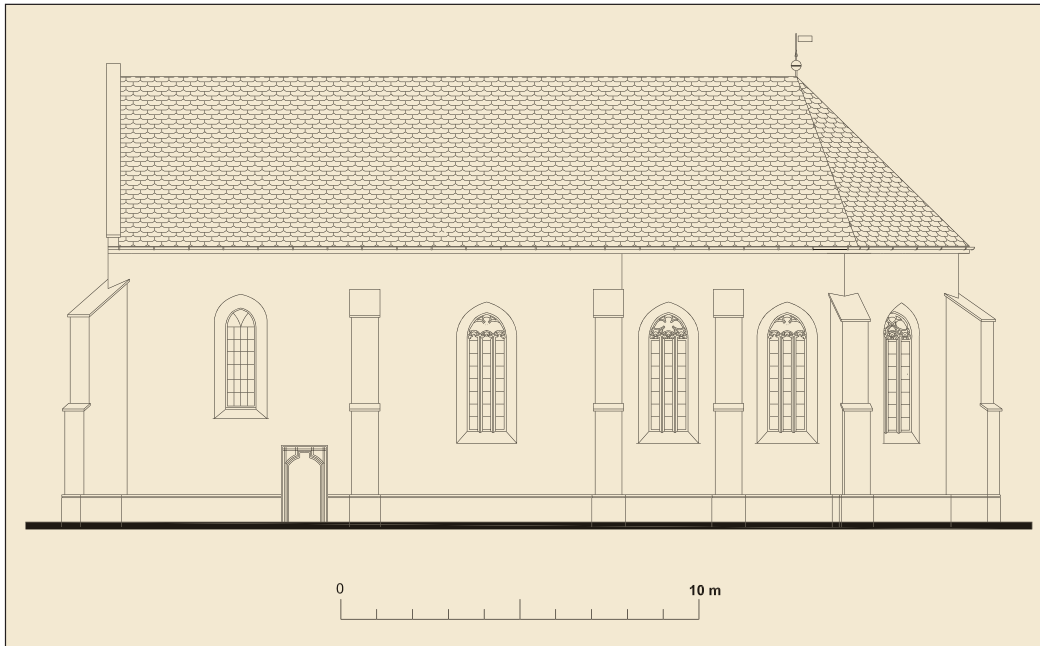
1. A templom délnyugat felől

jén és homlokoldaluk közepén a bádogozás alatt részben vakolatból, részben talán még kőből kialakított fedlapok és vízvetők láthatók. Utóbbiak profilja részbe metszett félhomorlatból áll, s 1864-ben Rómer Flóris is ezt a formát rajzolta le.⁴ A szentély északi falának közepén a támpillér hiányát az egykori sekrestyeépület magyarázza. Erre utal még az északi falban lévő, elfalazott, szemöldökgyámos sekrestyeajtó, a falsíknak körülbelül három méteres magasságban történő csekély elvékonyodása – ez a sekrestye boltvállának a nyoma –, továbbá a szentély északkeleti támpillérétől nyugatra látható, derékmagasságig fennmaradt, kis kiugrású falcsont, melyen a templom lábazata megszakad. A sekrestye nyugati fala feltehetően nekifutott a hajó északkeleti sarkának, az itt látható, valószínűleg a sekrestyefalból kialakított támpilléren a templom középkori lábazata szintén megszakad.⁵

2. Alaprajz

Az épületen a középkori lábazat körbefut, csak az egykori sekrestye helyén szakad meg. A lábazat párkánya alulról vékony rézsűből, felpálcátagból és ebből kinövő negyedhomorlatból áll.⁶ A párkány a hajó nyugati és déli ajtajának oldalainál merőlegesen lefordul a föld felé és a lábazat négyzetes sarokkialakítását felülről lezáró, egy-egy gúlás formába olvad bele.⁷ A templomnak ma nincs főpárkánya. A hajó nyugati falát közepén csúcsíves, gazdagon tagolt bélletű bejárat bontja meg. A kapukeret

3. A templom déli homlokzata

4. A hajó déli ajtaja

kétszer megtörő lábazati tömbjének felső, rézsús felületéből válik ki a profil, amely a nyílás felé élszedésből, félhomorlatból, félpálcatagból, újabb félhomorlatból, vékony rézsűből, körtettagból, félhomorlatból, félpálcatagból és vékony rézsűből áll. A nyugati homlokzaton több középkori részlet nincs, oromzata vakolatból alakított, neogótizáló tagolást mutat. A hajó déli falát mindkét szakaszban egy-egy csúcsíves, rézsús béléttű ablak, s közöttük – a középső támpillértől közvetlenül nyugatra – szemöldökgyámos lezárású, befalazott ajtó töri át. A nyugati ablak mind széltében, mind magasságát tekintve kisebb,

5. A szentély nyugati ablakának mérműve

mint a másik.⁸ Eredetileg kétosztatú volt, amiről a könyöklőjén ma is látható ablakosztó-indítás árulkodik. Hiányzó mérművére a kőkeret középső sávján körbefutó mérműtagozat is utal. A szintén kőkeretes keleti ablak széles, háromosztatú, nyílásait összeérő orrtagokkal bővített egy-egy félkörív zárja le felül.⁹ Mérműve e felett csupán a záradékrész tetejéről lenyúló egy-egy orrtagból áll. A déli kapu profilját befelé rézsúbe metszett félhomorlat, körtetag, újabb félhomorlat és vékony rézsú alkotja. A szemöldökrezsen a rézsúk élei többszörös, merőleges áthatást alkotnak. A hajó északi falán nyílások nincsenek. A szentélyt déli falán kettős, a délkeletin egy, azonos elhelyezkedésű és kialakítású, csúcsíves, háromosztatú ablak töri át, melyek a hajó keleti ablakával nagyjából azonosak.¹⁰ Csak a mérműveknél van némi eltérés: a középső teljesen megegyezik a hajó említett ablakéval, a nyugati annyival van bővítve, hogy záradékrészén egy-egy alulról kinövő orrtag is megjelenik a felsők párjaként, a keleti viszont a gótikus mérmű félreértéséből származó, a XVI. vagy a XVII. században készült pótlás.¹¹

A hajó belsejében a nyílásokon túl nincs középkori részlet. A csúcsíves diadalív pilléreit a vállvonalig törtkőből falazták, innen gúlás átmenet felett félnyolcszögű az

6. A szentély középső ablakának mérműve

ív keresztmetszete. A két boltszakaszos szentély északi falának nyugati felén látható a szemöldökgyámos záródású, elfalazott sekrestyeajtó. Az élszedett profillal kialakított kőkeret felső részén bizonytalan olvasatú, arab számjegyekkel írt, bevéselt évszám jelenik meg: 1407 vagy 1457.¹² Az északi fal keleti végén a vakolat alól előkerült egy lefaragott felületű szentségház, amely nem egyszerűen az álló téglalap alakú fülke kőkeretéből, hanem alatta egészen a földig lenyúló, szintén lefaragott felületű bekötési tömbökből áll. Ezek a fülke csekély mélységével együtt arra utalnak, hogy falpillér vagy faloszlop tartotta,

7. A szentély belseje nyugatról

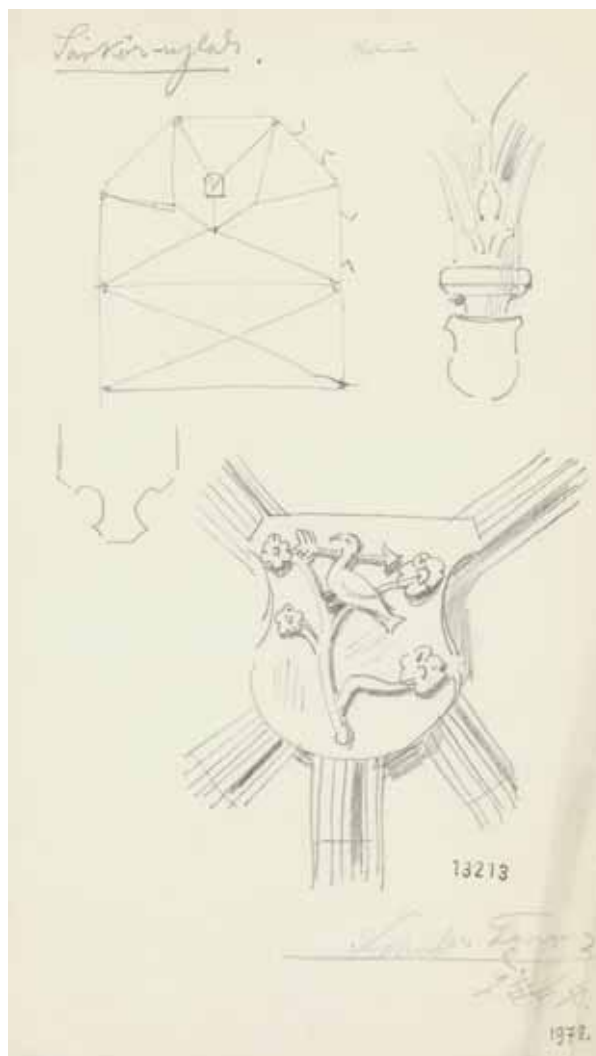
a falsíkból jelentősebb mértékben kiálló szentségház maradványáról van szó. A szentély délkeleti falának nyugati sarkánál kisméretű, kőkeretes, samárhátíves lezárású fülke mélyed a falba. Közvetlenül mellette, de már a déli falon, szegmensíves, falazott ülőfülke körvonala vehető ki. A szentély bordás boltozatának nyugati szakasza keresztboltozat, a keleti szakaszban ennél valamivel bonyolultabb, záradékrészén kettős bordaindításokat és három bordacsomópontot is felhasználó lefedés látható.¹³ A boltozat tagolatlan tölcserkonzolokon nyugszik, melyeket kerekaltalpu, bal szélükön enyhén homorú oldallal megformált pajzsok díszítenek. Az északi és a déli fal középső indításánál a pajzsok helyett egy-egy erősen töredékes, faragott büszt jelenik meg. Az északinak csak a vállrésze maradt fenn, fejből mára csupán egy csonk látható, a délinek az utólag lefaragott fején még érzékelhető az arc és kétoldalt a vállig érő haj formája. A konzolokon hengeres faloszlopok ülnek, ezek felületéről válnak ki visszametszéssel a bordák, közvetlenül a konzolok teteje felett. A bordák mindkét oldala rézsúbe metszett homorlattal van tagolva. A boltozat két zárókövét egy-egy kerekaltalpu

pajzs díszíti, a keletinek ugyanúgy homorú az egyik oldala, mint a konzolok pajzsainak. E pajzs domborművű címerára is látható, virágzó faágon álló, oldalról ábrázolt madár, melynek nyílvevesszővel át van lőve a nyaka.¹⁴ A nyugati pajzs a nemrég történt kutatás előtt festett felirat volt olvasható: *Újítta/tott/1899*, amely alatt három csillag helyezkedett el. A festés alól nem került elő korábbi címerára.¹⁵

A templombelsőben falelválás nélküli, egységes falazóvet látható jelenleg, miután körben nagyjából négy méternyi magasságig a fal vizesedése miatt már régebben levették a vakolatot.¹⁶ Ebben a sávban az is egyértelműen kivehető, hogy a falazatba annak építéskor helyezték be az itt látható szerkezeti elemeket. A kívül körbefutó egységes lábazzal és az ablakok feltűnően hasonló kialakításával együtt mindez arra utal, hogy a mai épület egyetlen építkezés eredményeként jött létre. A sekrestyeajtó építési évszáma így az egész templomra vonatkoztatható. Hogy 1407-ről vagy 1457-ről van-e szó, a részletmegoldások alapján viszonylag egyér-

8. Sekrestyeajtó

9. Részletrajzok a szentélyből, Schulez Ferenc felmérése, 1864

telműen el lehet dönteni. Az ablakok középkori mérműveinek formája, a nyílászárások felett csak orrtagokat mutató záradékrész nehezen köthető egyetlen periódushoz, több korszakban is idézett megoldás volt.¹⁷ Büsztökkel díszített konzolok a térség két másik templomában is feltűnnek. A kisvárdai katolikus templomnak a XV. század második, illetve harmadik negyedére datált szentélyében többek közt apostolokat ábrázoló gyámok láthatók, a sárközüjlakiakkal valamelyest összevethető bordaindításokkal.¹⁸ Csavart díszű faloszlopaik alapján legkorábban a század utolsó negyedéből származhatnak azok a mellszobrokat ábrázoló konzolok, amelyek Tiszabezdéd református templomának a szentélyében maradtak fenn.¹⁹ A sárközüjlakiakhoz a leginkább hasonló, részben szintén címerpajzsral díszített boltindítá-

sokat Szatmárban Kölcse református templomában alkalmaztak. A kölcsei indítások a keresztboltozatnál bonyolultabb egykori boltozatuk alapján legkorábban a XV. század második negyedében keletkezettek. A sárközüjlaki konzolok és a keleti zárókő pajzsformái, melyek enyhén homorú oldalukkal már a tárcsapajzsokra emlékeztetnek, a XV. század közepe körül jelentek meg a magyarországi művészetben.²⁰ Noha szemöldökgyámjának arányai még inkább a Zsigmond-korra utalnak, a profiltagok egyes élének átmetsződése későbbi idő-

10. Boltindítás a szentély északkeleti sarkában

höz kötik a hajó déli ajtaját. Mindezek az összefüggések amellet szólnak, hogy a sárközüjlaki templom építése nemigen képzelhető el 1400 körül, beleillik viszont a szatmári és a tágabb környék XV. század közepi építészetébe – azaz a sekrestyeajtó évszámát 1457-nek kell feloldanunk. Ezt az is alátámasztja, hogy feliratok esetében az arab számjegyek csak kivételesen fordulnak elő a XV. század közepe előtt, s használatuk a század második felében lesz egyre gyakoribb.²¹

Az 1457-es datálás nem mond feltétlenül ellent a fenti, Batori Zsuzsannára vonatkozó adatnak sem, ame-

11. Figurális konzol a szentély déli falán

lyet azonban csak a szatmári püspökség 1833-as, a püspökség levéltárának valamely kéziratára hivatkozó Schematismusából ismerünk.²² Személyével, mint építte-

12. A szentélyboltozat keleti zárókőve

tővel azonban nehezen hozható közös nevezőre egyrészt a falu birtoklástörténete – amennyit legalábbis ismerünk belőle –, másrészt a szentély boltozatának a legfontosabb helyén megjelenő címer. A középkorban Sárközüjlak birtokosaiként a településről nevezett Újlakiakat ismerjük, egyéb családokat gyakorlatilag nem.²³ A címer pedig nem a Bátoriaké, de még csak Zsuzsanna férjének családjáé, a Pok nemzetségből származó Meggyesi Mórocoké sem

lehet.²⁴ Egy XVII. századi pecsét alapján azonban egyértelmű, hogy e meglehetősen egyedül címerábrát a Sárközüjlaki Újlaki család használta – nyilván a középkorban is.²⁵

A fényképeket Mudrák Attila (4., 5–8., 10–12. sz.) és Kollár Tibor (1. sz.) készítette, a felmérések Emódi Tamás és Jakab Rita (2., 3. sz.) munkái, a rajz (9. sz.) őrzési helye: KÖH Tervtár, ltsz.: K 13213.

JEGYZETEK

¹ NÉMETH 2008. 324.

² Az adat legkorábbi felbuklását ld.: *Schematismus* 1833. 93–94.; ld. még: HENSZLMANN 1864. 129.

³ Rövid ismertetését ld.: HENSZLMANN 1864. 152.; *Szatmár* 2007. 80. (Terdik Szilveszter).

⁴ Rómer csak a felső részsínt és a homorlatot tüntette fel, ld.: KÖH Tudományos Irattár, Rómer-jegyzőkönyvek, XV. 41.

⁵ Nem világos, hogy a lábázat a pillér nyugati oldala után miért húzódik még végig a homlokoldalon is, hisz az egykori sekrestyefalnak elvileg ennek folytatásában kellett állnia. Teljesen az sem kizárt azonban, hogy a fal közvetlenül a tám mellett futott be a hajó és a szentély által alkotott sarokba, s a lábázat a támpillér homlokoldaláról fordult át a falra.

⁶ A profil rajzát ld.: KÖH Tudományos Irattár, Rómer-jegyzőkönyvek, XV. 41.

⁷ A lábazati párkányt ma vastag vakolat és festésréteg fedi, amit nemrég a hajó nyugati és déli kapujánál kis felületen eltávolítottak róla, s így láthatóvá vált a középkori kövfelület, ld. Kiss Lóránd jelentését a Szatmár Megyei Múzeum (Muzeuul Județean Satu Mare) és a Királyhágómelléki Református Egyházkerület felkérésére 2010 szeptemberében végzett kisebb mértékű falkutatásról (*A sárközüjlaki református templom falkutatása*. Marosvásárhely, 2010. 10. 18.).

⁸ Az ablak záradéka azonos magasságban van a keleti ablak záradékaival, de könyöklője jóval feljebből indul, amit magyarázhat az alul, közvetlenül mellette kialakított ajtó. Az is elképzelhető azonban, hogy a hajó nyugati falánál a középkorban is húzódott karzat, s ezzel állt összefüggésben az ablak méretének eltérő kialakítása.

⁹ Az ablakosztók újkori pótlások.

¹⁰ Az ablakosztók itt is mind utólagosak.

¹¹ Utóbbi mérmű könyve egyébként azonos azzal, amit a középkori szerkezetekhez is használtak. Rajzát ld.: KÖH Tudományos Irattár, Rómer-jegyzőkönyvek, XV. 42.

¹² A harmadik számjegy ma egy 0, amelynek a belsejében megjelenik egy ferde átkötés. Az így nem egészen értelmes forma vagy úgy alakult ki, hogy egy nullába utólag bevették az átkötést, de azt sem lehet kizárni, hogy egy 5-ös számjegyet véstek körbe, nullává alakítva. Más számjegy nem jöhet számításba.

¹³ A boltozat alaprajzát ld.: Schulcz Ferenc 1864-es felmérésén is: KÖH Tervtár, ltsz.: K 13213.

¹⁴ A címerpajzsot ld. Schulcz felmérésén (KÖH Tervtár, ltsz.: K 13213) és Rómer rajzán is (KÖH Tudományos Irattár, Rómer-jegyzőkönyvek, XV. 113). Nem véletlen, hogy a többi pajzsral ellentétben, melyeken festett címerábrák jelenhettek meg, az oltár felett, a legfontosabb helyen lévő pajzsak van domborműves ábrája.

¹⁵ Kiss Lóránd idézett 2010. szeptemberi jelentése.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Ld. pl. a szilágynagyfalui (Nușfalău) református templom hajójának déli oldalán, a keletről számított második ablak mérművét a XV. század középső harmadából (ENTZ 1996. 112–113., 176. kép), vagy a selmecbányai Szent Katalin-templom szentélyzáradékaának ablakait a XV. század végéről (*Gotika* 2003. 656.: No 1.3.40 – Juraj Žary, és 262a. kép). A mérművek rajzát ld.: SRKLÓSI 1998. 30/5., 10. tábla; ld. még uo. a 10/9. (Szokolca [Skalica]) és a 39/14. (Kiscsűr [Șura Mică]) táblák hasonló mérműveit is.

¹⁸ MMT XI.: 22–25., 11–16. kép (Gulyás Gyula) – datálásukra ld.: MMT X.: 192–193. (Entz Géza), illetve: NÉMETH 1983. 15., 20., 58. jegyzet.

¹⁹ MMT XI.: 347–349., 436–438. kép (Gulyás Gyula).

²⁰ Címeresleveleknél e formát legkorábban ld. pl.: Sánkfalvi István 1455-ös (*Sigismundus rex et imperator* 2006. 417.: No 4.140 – Jékely Zsombor), a Szentgyörgyiek és Baziniak két 1459-es (RADOCSAY 1957. 282., 292–293., 15. kép; NYULÁSZINÉ 1999. 21., 22. t.), vagy Csapi András 1418-ban kiállított, de csak a század közepének másolatában fennmaradt armálisán (*Sigismundus rex et imperator* 2006. 345–346.: No 4.46 – Jékely Zsombor). Valószínűleg a század közepének igen hiányos emlékegye miatt sírköveknél az egyik legkorábbi példa Szentgyörgyi és Bazini György (†1467) pozsonyszentgyörgyi (Jur pri Bratislave) síremlékén látható (LŐVEI-VARGA 1990/1992. 136–137., 32. kép), melyre a címerábrázolást bizonyosan a család fenti armálisának egyike alapján faragták rá.

²¹ KLOOS 1980. 63.; LŐVEI 1982/1986. 25–26. A kérdéses harmadik számjegy bal alsó részén az ív vonalvezetése némileg megszakad, azaz itt végződhetett az 5-ös számjegy alsó íve.

²² Ld. fent. A szöveg szerint Zsuzsanna férje halála után vagyónát különböző egyházakra hagyta, és hét templomot építtetett. Személyéről alig tudni valamit, de 1416-ban még hajadon volt, ld.: ZsO V. 645.: No 2403.; C. TÓTH 2009. 13.

²³ SZIRMAY 1809/1810. II.: 321–322.; CSÁNKI I.: 501.; MAKSAY 1990. II.: 738.; NÉMETH 2008. 324. Megjegyzendő, hogy 1463-ból és 1491-ből van arra adatunk, hogy éppen a Móroc-család bírja a település egy részét, ld. MAKSAY 1940. 226.

²⁴ A Pok nemzetség rózsás címerére ld.: CSOMA 1904. 1284–1288. – A Mórchidai, másként Meggyesi Mórocok középkori címerét Meggyesi bán-fi János 1402-es pecsétlenyomatából ismerjük, melynek pajzsában a Pok nemzetség heraldikus rózsája vehető ki, ld.: LŐVEI 2009. 152., 165–166.: No 40. – a pecsétre Lővei Pál hívta fel a figyelmet.

²⁵ ESZTERHÁZY 1870. 157.; a címerábrára rajzát ld.: SIEBMACHER IV.: 691., 475. t. (Ujlaky II.).